

Una visió panoràmica de la toponímia garriguenca

ALBERT TURULL RUBINAT
Universitat de Lleida

Introducció

Disculpeu-me la gosadia d'haver acceptat l'encàrrec d'aquesta ponència –encàrrec que tanmateix vull agrair als companys de la comissió organitzadora: Santi Arbós, Joan Cornudella i Jordi Satorra–,¹ no essent jo, a diferència d'ells, fill d'aquesta comarca tan excepcional; i doncs permeteu-me, si més no, de justificar-ne el títol, ja que precisament té la missió, tot explicant-ne l'objecte, d'acotar-lo, de limitar-lo, de relativitzar-ne la presumpta transcendència... Vull dir: com es llegeix no pas per casualitat en aquest encapçalament, el que he preparat no és, en relació amb la toponímia de les Garrigues, sinó *una visió panoràmica*, és a dir, tan sols *una* (naturalment la meua) entre les moltes *visions* possibles, i concebuda en forma *panoràmica*, de manera que hi haurà una mica de tot, amb mirada global, però no pas un aprofundiment detallat en cap cas o cap grup de topònims concret; he suposat que no era això el que se m'encomanava, ja que d'altra banda s'escau de reservar-ho justament per als estudis monogràfics d'arrel local com els que es presentaran en aquest mateix col·loqui o els que hom ha anat elaborant i (no sempre) publicant en anys anteriors, i als quals miraré de fer referència més endavant.

Una altra precisió és necessària, de bon principi: la relativa al marc geogràfic de què ens ocuparem. Com bé sabeu, les Garrigues no s'escapen de la dicotomia que afecta la major part de les nostres comarques (l'Urgell, el Pla d'Urgell, la Segarra...), entre la seva configuració estricta –actualment oficial, a partir de disposicions legals vigents– i una dimensió històrica més tradicional i fins a un cert punt natural (en termes de geografia física, etc.), els límits de les quals mai no solen coincidir. En aquesta ponència remetré, de fet, a totes dues dimensions, ja que saltaré fora de les ratlles reconegudes oficialment i faré referència, quan s'escaigui, a determinades zones adjacents que també es consideren de tradició garriguenca (i que en alguns casos fins i tot ho veuen reconegut des d'instàncies oficials o paraoficials, com ara la denominació d'origen de productes tan característics com l'oli), però en canvi em limitaré a la comarca administrativa a l'hora –per exemple– d'indicar percentatges de determinats tipus de topònims, per tal de conservar sempre un element quantitatiu de referència clar i estable.

---

¹ He d'agrair també a Santi Arbós, entre altres coses, que m'hagi proporcionat el detall d'algunes aportacions bibliogràfiques que desconeixia o de les quals tenia tan sols una referència genèrica.

Les Garrigues

L'actual demarcació de les Garrigues, sobre la qual té potestat –per entendre'ns– el seu Consell Comarcal, amb capital a les Borges Blanques, té gairebé 800 quilòmetres quadrats de superfície i agrupa vint-i-quatre municipis (que són vint-i-quatre poblacions, sense que en cap cas no hi hagi nuclis agregats, a diferència del que passa sovint a la Segarra, la Noguera o l'Urgell). Ara bé, és evident que dins seu hom pot distingir amb prou claredat determinades àrees o subcomarques, zones que presenten trets històrics o geogràfics distintes, fins al punt que es pot parlar de les Garrigues més pròpiament autèntiques i característiques (zones on tradició i oficialitat coincideixen sense distorsió) i de les Garrigues sobrevingudes (àrees ara adscrites a aquesta comarca, i fins ja perfectament identificades amb ella, però que segles o dècades enrere hom vinculava amb una altra identitat territorial): el primer és el cas de la majoria de municipis (catorze), que es troben entorn de la conca del riu de Set (sectors central i oest de la comarca actual) o bé a tocar de la serra de la Llena (sector sud de la mateixa demarcació), mentre que el segon cas seria el de les àrees extremes pel nord i per l'est (deu municipis en total), que havien estat considerades, respectivament, com a límits de la plana d'Urgell i de la Segarra.²

Doncs concretem el detall de les àrees i subàrees en qüestió, i, posats a fer, comencem pel final. Els termes del sector oriental que tiraven cap a Segarra són sobretot cinc, des dels Omellons i l'Esplugu Calba, al nord-est, fins a Vinaixa i Tarrés, al sud-est, passant doncs per Fullella (als quals hom ha arribat a afegir el Vilosell, que es podria considerar, si més no, com de transició entre els dos àmbits). No era arbitrària la inscripció “Passarell de la Segarra” que s'exhibeix encara avui en una antiga bandera coral a l'entrada de la

casa de cultura de Vinaixa. D'una banda es tracta, és clar, de la zona de contacte amb la part (gran part) de l'actual demarcació de l'Urgell que semblantment es considerava i en certa mesura es considera encara segarrenca (en particular de l'anomenada Baixa Segarra, que és essencialment la vall del Corb fins a Belianes, i, pel sud, fins al radical canvi de comarca que implica la serra del Tallat: el seu nom ho diu prou), i es tracta també, d'altra banda, de la seva continuïtat meridional sempre resseguint els territoris més elevats, de divisòria natural de conques hidrogràfiques (però sense arribar pròpiament a la serra de la Llena, on el contrast deixa de ser amb la Conca de Barberà per passar a ser amb el Priorat), ja que al capdavant això és (era) la Segarra natural en la seva dimensió tradicional, des dels altiplans de l'Alta Segarra (subcomarca de Calaf) fins a la conca de l'Alt Gaià (subcomarca de Santa Coloma de Queralt) i les contrades que hem esmentat en aquest paràgraf (vegeu SANFELIU, 1977).

Per un altre costat, i de fet prenent contacte per l'extrem septentrional (Arbeca) amb la zona mig segarrenca que acabem de descriure, hi ha un altre sector –de cinc municipis també– actualment constitutiu de les Garrigues (i molt important, fins al punt que n'inclou no sols dos o tres municipis dels més poblats i dinàmics, sinó fins i tot la capital administrativa) que, en la tradició comarcal catalana, resseguint al capdavant uns fets geogràfics prou evidents, formava part més aviat del pla o la plana d'Urgell (d'on seria, vista en conjunt, l'extrem meridional). És clar que m'estic referint, doncs, als termes municipals de les Borges mateix, i també als dos que –a distància de la resta– el segueixen en importància demogràfica, Juneda i Arbeca (els únics, fet i fet, que passen dels 2.000 habitants), a més a més d'uns altres dos de dimensions menors que graviten entorn seu: Puiggròs i la Floresta,³ si bé en aquests casos en

resulta més ambigua i discutible l'adscripció a causa de llur configuració orogràfica i de vegetació, com donen a entendre precisament els noms respectius.

De manera que les àrees més autènticament i indiscutiblement garriguenques de les Garrigues són, com hem donat a entendre abans, les del centre (geogràfic) de la comarca, entorn del riu de Set, però també les de la banda occidental (car al capdavant confronten amb el sector del Segrià que també es pot considerar garriguenc) i així mateix les de l'extrem sud (serra de la Llena), on de fet es troba la gran partida o paratge que rep justament el nom de *les Garrigues*, des d'on sembla que s'hauria pogut estendre al conjunt de la comarca... (vegeu TORT, 2003: 45-46; TURULL, 2007: fitxa 778). Es tracta en total de catorze termes municipals: la Pobla de Cérvoles, Juncosa i Bellaguarda al sector de la Llena, als quals s'escau d'afegir el Vilosell (que, com hem apuntat, en seria el terme fronterer respecte de l'àrea segarrenca, d'adscripció més incerta);⁴ sota seu l'Albi, Cervià, l'Albagés i el Cogul, a les vores del Set; Castellans un poc més al nord (marcant de fet el límit natural de les terres altes enfront de les de la plana baixa), i finalment, al quadrant sud-oest, Bovera, Granyena, el Soleràs, els Torms i la Granadella, essent aquesta darrera vila la que tradicionalment hom considerava com a cap de la demarcació.⁵

Però a banda d'això, és a dir, a banda dels vint-i-quatre municipis que actualment conformen les Garrigues des d'un punt de vista administratiu, bé sabeu que hi ha també, a ponent seu, una important part de la demarcació oficial del Segrià que, en realitat, ni formà mai part d'aquesta comarca entesa en les seves dimensions històriques, ni hi comparteix

encara avui allò essencial dels respectius trets orogràfics i humans, inclosa l'activitat agrícola característica. Així com hi havia uns sectors de les Garrigues que es poden identificar amb la Segarra o amb el pla d'Urgell, hi ha un sector, o més ben dit també uns sectors (com a mínim dos) del Segrià que sense gaires dificultats hom associa amb les Garrigues: les terres altes i de secà del sud i el sud-est del Segrià oficial, solcat per tot de valls que corren de llevant a ponent (baixant de les Garrigues, tot just). En total, un mínim de nou municipis, que semblen agrupables en dos sectors prou diferenciats: els més clarament garriguencs, al sud, són els de Sarroca, Torrebesses, Llardecans i Maials, als quals s'escauria de sumar Almatret (més despenjat a l'extrem meridional del Baix Segre), mentre que, un poc més al nord, els termes de Sunyer, Alfés, Aspa i Alcanó, en bona mesura també garriguencs, es poden considerar, si més no, com de transició entre les dues comarques. La qual transició quedaria completada, estirant-ne la corda, pels tres petits termes adjacents a aquests darrers per la banda ja del riu Segre (Sudanell, Montoliu de Lleida i Albatàrrec, que a través dels extrems meridionals dels municipis de Lleida i d'Artesa de Lleida tornen a connectar amb Aspa, el lloc de vocació més garriguenca de tots els de la zona). Fins i tot, tornant a l'àmbit sud de l'actual Segrià, podem veure com a garriguencs determinats sectors sud-orientals –sovint força allunyats dels seus respectius nuclis, que estan situats a l'altra banda del riu– d'alguns termes del Baix Segre que s'estenen en aquella direcció (sobretot d'Aitona i Seròs, als quals es pot afegir determinats paratges de Torres de Segre i de la Granja d'Escarp), amb la qual cosa es conforma una mena de corredor natural de terres de secà que, si calia, relliga els diferents territoris en qüestió

³ Aquests dos municipis es poden considerar de “dimensions menors” no sols en l'ordre demogràfic (ja que al capdavant el fet de no arribar a 300 habitants en un cas i ni a 200 en l'altre, no és pas extraordinari en el context comarcal de les Garrigues) sinó també en el territorial, atès que són els dos únics termes municipals que no arriben als 10 km² (si bé en el cas de Puiggròs se'n queda a les portes, amb 9,9).

⁴ El Vilosell, d'altra banda, és el nucli de població més elevat de la comarca, a 665 m, tan sols dos metres per damunt de la Pobla de Cérvoles però amb més de 400 de diferència respecte de Juneda. Tal volta aquesta ubicació encimbellada reforça el seu caràcter de pivot entre les dues zones en qüestió.

⁵ Es pot dir que al conjunt de la comarca ha quedat bona memòria d'aquesta circumstància. És clar, doncs, que estem parlant de quan l'actual capital, les Borges, era justament anomenada *les Borges d'Urgell*, tal com, per exemple, consignava ara fa cent anys Ramon Arqués i Arrufat a l'encapçalament del seu estudi ja clàssic sobre el parlar de la contrada (ARQUÉS, 1910).

² Enteses aquestes comarques, no cal dir-ho, en les seves dimensions tradicionals, ben diferents també de les delimitacions que són vigents actualment amb aquests noms o similars (noti's que, en realitat, les comarques oficials de les Garrigues i de la Segarra no tenen ni tan sols frontera comuna, de manera que resulta com a mínim sorprenent de constatar que, en un passat no tan llunyà, una part de les actuals Garrigues es considerava segarreta...). Val a dir, per la meua part, que és per aquesta raó que ja vaig tractar aquests topònims en una obra dedicada a la toponímia de la Segarra com fou TURULL, 1991.

i, a més, confirma la connexió amb el municipi d'Almatret, que abans vàiem com a més despenjat a l'extrem d'aquesta àmplia zona de transició. En definitiva, estem parlant no pas d'una franja territorial menor, ni d'una cua de termes mal adscrits en la demarcació comarcal vigent, sinó d'un sector important del Segrià oficial (ben be una tercera part del seu conjunt) que, en relació amb l'extensió actual de les Garrigues, en vindria a incrementar el marc geogràfic identitari en gairebé un 50%.

Sobre la toponímia de les Garrigues

En la meua intenció d'oferir una visió panoràmica de la toponímia garriguenca és clar que no puc (ni voldria pas) partir de zero, sinó que, per sort, disposem ja d'una certa tradició en els estudis onomàstics referits a aquesta comarca, ja sigui de manera parcial o bé específica, i sense perdre de vista, naturalment, les obres generals o de conjunt del país que, quan pertoca, s'ocupen també dels noms de lloc d'aquesta demarcació. Des de l'històric referent de l'article de Mn. Segura i Valls sobre Castellans (de 1887, fa més d'un segle!), i sense oblidar naturalment les aportacions esparses que hi va haver, sempre de manera puntual i inconnexa, al llarg d'unes quantes dècades,⁶ val a dir que hi ha un moment clau a partir del qual sembla que es dispara la producció (i la publicació) d'estudis sobre aquesta comarca: em refereixo a l'aparició, el 1990, dins del butlletí interior de la nostra mateixa Societat d'Onomàstica, de l'article de Joan Tort i Donada, "Notes sobre la toponímia de les Garrigues" (TORT, 1990). Es tracta d'un estudi concís i introductor, que tot just ofereix una relació dels principals apel·latius emprats en la toponímia comarcal, però que ho fa mit-

jançant unes encertades llistes de topònims menors, els quals són extrets bàsicament de la geografia física d'una bona colla de municipis garriguencs.

En tot cas, hom pot constatar que, en efecte, és uns anys després d'aqueixa data –hi hagi relació de causa i efecte o no– que s'incrementa notablement la bibliografia que ens afecta:⁷ des de l'article puntual de BALAÑÀ (1998) sobre l'etimologia aràbiga de *Juneda* fins a la més completa recapitulació del mateix cas que ens ha ofert CORNUDELLA (2007), però passant sobretot per les monografies que hom ha publicat en col·leccions de prestigi com els Treballs de l'Oficina d'Onomàstica de l'IEC o la que fou fruit de la col·laboració entre la Societat d'Onomàstica i l'ICC; es tracta a hores d'ara d'un trio bàsic de llibres format per AMIGÓ & PERE (2001), ARBÓS (2004) i PERE (2006), dedicats respectivament a l'onomàstica de l'Albi, de Fullella i del Vilosell, i aquest darrer encara complementat al cap de poc per un nou estudi de caire local (CORNADÓ, 2008). Esperem que aquesta nòmina es vegi ampliada en un futur proper.

Sóc conscient que, ja sigui per desconeixença o bé per impossibilitat, no arribarem a comentar aquí totes i cadascuna de les contribucions que, des de moltes possibles plataformes i publicacions, hom ha fet a l'onomàstica de les Garrigues, però no voldria pas deixar de fer esment, si més no, de les comunicacions sobre toponímia que des de fa uns anys s'han anat presentant dins de les Trobades d'Estudiosos de les Garrigues⁸ i, així mateix, de les de tema garriguenc que ho foren a l'important Col·loqui de la Societat d'Onomàstica que tingué lloc el

1999 a Lleida.⁹ També al *Butlletí* de la nostra Societat han aparegut com a mínim uns altres cinc articles (de vegades procedents semblantment dels col·loquis anuals), com ara l'esmentat d'ARBÓS (2000), els de LLUESMA (1999) i RIPOLLÉS (1992) sobre topònims continguts en documentació borgenca de mitjan segle XVIII, el d'AMIGÓ (2001) aprofundint en un topònim menor de l'Albi (cosa que el mateix autor tornaria a fer, en una altra publicació i referit naturalment a un topònim diferent, a AMIGÓ 2002) o el de CORNUDELLA (1995) complementant amb noves aportacions l'estudi de la toponímia urbana de Juneda que en el seu moment havien iniciat TORRENT (1965) i ALBAIGÈS (1991). Més difícils de localitzar resulten encara, no cal dir-ho, els articles apareguts en publicacions estrictament locals com el de SOLÉ (1991) o els que l'estudiós garriguenc més prolífic en aquest camp –i membre actiu tant de la junta d'aquesta Societat com de la del Centre d'Estudis de les Garrigues– ha anat oferint, per exemple, a ARBÓS (2003b) i ARBÓS (2004c), sobre el Vilosell i Cervià, respectivament.

A l'altre extrem, és a dir, ja no elaborat per autors locals ni referit monogràficament a temes garriguencs, trobem –i cal tenir molt present– tot allò que al·ludeix a la toponímia d'aquesta comarca dins d'obres generals, començant naturalment per l'*Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines (*OnCat*), que a

hores d'ara és l'obra de referència obligada dins d'aquesta disciplina.¹⁰ Però no solament cal prendre base sobre aquesta obra cabdal, sinó que, saltant per damunt de la seva ombra omnipresent, convé tenir a mà també totes aquelles altres publicacions –algunes d'elles d'extraordinària importància i, insistim-hi, en bona mesura encara vigents– que hom considerava de referència abans de l'*OnCat*: per exemple MOREU-REY (1982), emprat durant dècades com el manual bàsic sobre toponímia catalana, o els ETC (1965-70) del mateix Coromines, a més, és clar, del gran DCVB d'Alcover i Moll, amb tot el que té també de diccionari onomàstic. Així mateix cal tenir presents alguns llibres ja posteriors a l'*OnCat* (i en certa mesura basats en ell, encara que de vegades des d'una postura crítica), com ara TERRADO (1999) i AMIGÓ (2005), o els de Josep Moran i els seus col·laboradors, principalment MORAN *et al.* (2002) i MORAN (2006), que, dins del seu caràcter eminentment de divulgació, ofereixen un resum clar i actualitzat sobre els principals topònims catalans i llur possible origen.

I encara voldria fer referència, abans de cloure aquest apartat, a algunes aportacions dedicades exclusivament a l'antroponímia, des d'ALBAIGÈS (1992), novament sobre Juneda, fins al comentari sobre cognoms en clau de present que ofereix ARBÓS (2008), passant pel repàs històric dels renoms de les Borges Blanques que va elaborar RIPOLLÉS (2006),¹¹ o

⁶ Per exemple TORRENT (1965), i no gran cosa més, com es pot comprovar a l'exhaustiva bibliografia comentada –que arrenca certament dels referents del darrer terç del segle XIX– que ens oferí MOREU-REY (1974) i que, pel que fa a les terres de Ponent i del Pirineu vaig mirar d'actualitzar a TURULL (1994).

⁷ En canvi, poc sobre les Garrigues (els ara esmentats de Mn. Segura, ja molt antic, i aquest de Tort) havia pogut recollir en l'assaig de resum bibliogràfic comentat que vaig presentar en una taula rodona al Congrés d'Onomàstica de Barcelona de 1992, al text del qual (TURULL, 1994) ja he fet referència en la nota anterior.

⁸ Com a mínim cinc: SATORRA (1999) sobre toponímia menor d'Arbeca (continuada de fet per SATORRA 2003), ARBÓS (2000b) sobre determinats aspectes de la toponímia de Fullella i el mateix autor (ARBÓS 2004b) amb algunes mostres en relació amb la toponímia cadastral de la comarca, i finalment dues a propòsit del nom mateix de les poblacions respectives, que són BARÓ (1999) sobre Castellans i ARBÓS PASCUAL (2000) sobre Tarrés.

⁹ Comunicacions en aquest cas recollides a l'edició de les actes corresponents sota la freqüent fórmula de doble edició: per un costat als números 92 i 93 del *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* i, per un altre costat, en forma de llibre unitari, a TURULL, ed. (2003). En concret es tracta també de cinc comunicacions, quatre de les quals de contingut obertament toponímic (la cinquena, sobre antroponímia, serà esmentada en un altre punt): un cop més –com ja ha estat apuntat– SATORRA (2003) sobre Arbeca, CAMÍ (2003) sobre l'Albi, SERÓ (2003) sobre l'Albagés i, singularment prolífic, ARBÓS (2003) sobre Fullella –precedent directe de l'esmentat llibre ARBÓS (2004), tal com en són precedents també, prou clarament, el ja al·ludit ARBÓS (2000b) i també, per bé que dedicat a un aspecte molt més específic (la qüestió de l'article), ARBÓS (2000). Val a dir, d'altra banda, que aquestes comunicacions foren fruit directe o indirecte dels respectius treballs elaborats en el seu dia a la Universitat de Lleida, dins de l'assignatura Onomàstica Catalana que he tingut la sort i el plaer d'impairar durant divuit anys, i vull aprofitar per deixar constància, si més no, de l'existència d'almenys uns altres vuit treballs –inèdits– d'inventaris de toponímia local garriguenca: sobre les Borges Blanques (X. Pastó, 1992), la Granadella (J. Flix, 1994), Castellans (K. Llobera, 1995), els Omellons (S. Ribes, 1997), Bellaguarda (J. Vidal, 1998), Juneda (S. Guiu, 1998), els Torms (E. Rius, 1998) i Bovera (A. Pascual, 2001).

¹⁰ De fet en un estudi d'abast regional com TURULL (2007) em baso d'entrada i sistemàticament en l'*OnCat*, fins al punt que en un determinat moment de l'anàlisi faig recompte dels noms de lloc de cadascuna de les comarques ponentines –les Garrigues incloses, no cal dir-ho– que són tractats, o no, dins de l'obra de referència corominià. Pel que fa a la comarca que ens ocupa, les dades diuen que apareixen a l'*OnCat* un total de 87 topònims de les Garrigues oficials (ni tan sols, per cert, tots els noms de municipi: estranyament hi manca *el Cogul*).

per les mostres referides respectivament a pre-noms i a cognoms mil-setcentistes de la mateixa població i alguna altra de veïna: RIPOLLÉS (2001) i RIPOLLÉS (2003), essent-ne RIPOLLÉS (1988) i RIPOLLÉS (1993) uns clars precedents. Sense oblidar, en fi, el singular exercici de rel·ligament entre toponímia (noms de nuclis de poblament) i antroponímia (cognoms que en deriven) d'ARBÓS (2006).¹²

Un recorregut toponímic per les Garrigues

Com he exposat al principi de la ponència, el que pretenc en aquest apartat, que es podria considerar el central, és d'oferir una visió panoràmica, un recorregut de caràcter general (complet, doncs, però no pas sistemàtic) entorn dels diferents noms de lloc d'aquesta comarca –entesa en les seves dimensions no estrictes sinó àmplies, tal com he assenyalat anteriorment, és a dir, incloent-hi tota la comarca oficial de les Garrigues, però també aquelles zones del Segrià que hom considera de tradició garriguenca, a més d'algun altre lloc proper. Ara bé, és evident que en el marc –i amb el temps– d'una exposició com aquesta resulta impossible de fer referència a tots els topònims d'aquest territori, de manera que m'he imposat la tasca d'incloure en el següent recorregut, si més no, tots els topònims majors, és a dir, els que corresponen a nuclis de població, als quals s'afegiran tan sols alguns dels considerats topònims menors (noms de partides, paratges, valls, etc.).

Per dur a terme aquest recorregut toponímic comentat és clar que he tingut tothora present allò que sobre els noms en qüestió s'ha escrit fins al moment i, per damunt de tot, allò que va deixar-hi establert, no sense un humà

marge d'error, el gran mestre de l'onomàstica catalana, Joan Coromines. Coromines féu aportacions crucials en aquest àmbit tot al llarg de la seva obra, però molt en especial dins de la seva obra definitiva (i en part pòstuma): el ja esmentat *Onomasticon Cataloniae*. Per la meua banda, puc dir que a la tesi doctoral (posteriorment publicada amb força canvis: TURULL 2007) vaig dedicar-me a analitzar un per un, en sengles fitxes monogràfiques, els topònims de la regió de Ponent –incloent-hi, doncs, tots els noms a què ara faré referència, i molts altres, fins a 289 de garriguencs *stricto sensu*– per tal d'arribar a una visió de síntesi comarcal i regional, i que justament vaig fer-ho, sempre que fos possible, partint d'allò que n'hagués dit Coromines, en particular a l'*OnCat*.¹³

Val a dir, en primer lloc, que allò que més caracteritza la toponímia de les Garrigues, vista en conjunt, és la seva ponderació, el seu marcat equilibri, en el sentit que hi ha una mica de tot i que cap tipus toponímic no destaca excessivament sobre la resta: ni pel que fa a l'origen lingüístic (derivats del llatí, de l'àrab, etc.) ni pel que fa a la seva adscripció semàntica (noms referits a plantes, construccions, persones, etc.). Ja que, tinguem-ho clar de bon inici, aquestes dues –d'altra banda combinables entre si, és a dir, que res no pressuposa que un topònim d'un determinat origen no pugui adscriure's a qualsevol dels grups de significat referencial– són les principals classificacions que podem establir en l'àmbit de la toponímia a l'hora d'analitzar un conjunt de noms, en aquest cas en un nivell comarcal.

Comencem, doncs, el recorregut, que serà a vol d'ocell, i fem-ho recordant d'entrada que el nom mateix de la comarca, *Garrigues*, respon

simplement a la fixació com a topònim d'un nom comú, *garric* o ja en femení, *garriga*, que tant pot fer referència a un tipus d'alzina nana com –en part derivant d'aquesta primera accepció– a un terreny en general no cultivat i ple d'arbustos i bosquina: just el que es troba a una part important de les Garrigues històriques.

Situem-nos a la capital, les Borges Blanques, que com hem esmentat abans rebia també l'apel·latiu de *les Borges d'Urgell* (en al·lusió a la seva situació a l'extrem meridional de la plana urgellenca) i, més antigament encara, vers el segle XIII, de *Salevà* (o *Saleva*: antigament hom no consignava gràficament els accents...). L'origen de l'element toponímic *Borges* és clar que es troba en el mot *borja* (n'és simplement el plural, en efecte), el qual significa 'barraca rural' i deriva directament del substantiu àrab *burj* 'torre', mentre que és clar que el complement adjectiu *Blanques* n'especifica un aspecte cromàtic.¹⁴ Pel que fa a l'antic *Saleva* o, com hem apuntat, més aviat *Salevà*, sembla que podria remetre a l'àrab *salibàn* 'dues creus', tal com ho podria fer també (si no es tracta del derivat d'un nom personal del tipus *SILVUS* o *SALVIUS*, llatins) la segona part del topònim *Castellselvà*, corresponent a una antiga població –ja desapareguda– que es trobava ben a prop del límit actual de les Garrigues per la banda d'Arbeca, dins del terme municipal de Belianes.

Entorn de les Borges, segons hem explicat abans, hi ha un important sector de terra encara plana, d'adscripció tradicional urgellenca o com a mínim ambigua, on destaquen –demogràficament, si més no, però també per potencialitat econòmica i cultural– les viles de Juneda i Arbeca; doncs resulta que els seus noms, malgrat una estructura sil·làbica fins a un cert punt paral·lela, tenen orígens molt diferents, si bé tots dos força remots. Sobre els dos s'ha escrit molt, això sí (potser són els topònims de la contrada amb més bibliografia al darrere), i

les conclusions apunten que *Juneda* és un nom d'origen àrab, possiblement derivant de l'àrab *junäina* (diminutiu de *jänna* 'jardí') amb el significat de 'casa de sojorn' (és a dir, allò que en dialecte lleidatà se'n diu *torre*) o bé 'hort', mentre que *Arbeca*, més antic encara, seria una de les poques mostres a la zona de topònim prellatí, encara que es manté un important dubte respecte del substrat preromà que el devia haver generat: indoeuropeu (bàsicament cèltic, com alguns pocs noms prellatins de la resta de Catalunya: *Tremp*, *Berga*, *Talarn* o *Besalú*) o bé no indoeuropeu, la qual cosa, en aquesta part del país (a diferència de l'Alt Pirineu, on el panorama és tot un altre, amb un substrat possiblement emparentat amb el basc) vol dir sens dubte ibèric (com donaria a entendre, d'altra banda, l'existència del conegut poblat dels Vilars).¹⁵ Tanmateix, el més probable és que, tal com ja apuntà Coromines el 1965 (ETC, I, 101), siguem davant d'un derivat –o més aviat, compost– a partir del mot cèltic *BECCON* 'punta, bec': així, *ARE-BECC-A voldria dir 'situat prop del cim, de la punta del turó', la qual cosa certament s'adiu força a la posició enlairada d'aquest lloc.

Ben a prop de les Borges i d'Arbeca, hi ha la població de *Puiggròs*, el nom de la qual és dels més clars i transparents de la comarca, ja que òbviament és un compost –format ja en català, sense que calgui remetre a cap llengua anterior en tant que nom propi– entre el substantiu *puig* i l'adjectiu *gros*, amb un valor evident: és descriptiu de la seva ubicació enlairada al capdamunt d'un puig certament destacat dins d'aquella zona. Es tracta d'un topònim, doncs, que s'assembla (però no tant com sembla) al veí *Torregròs* (municipi avui del Pla d'Urgell, però que havia estat adscrit a la demarcació de les Garrigues abans de la constitució com a tal, el 1988, de la seva nova comarca amb caràcter oficial): aquest és també evidentment un compost amb l'adjectiu

¹¹ Per no esmentar els precedents immediats, RIPOLLÉS (1995), RIPOLLÉS (1996), RIPOLLÉS (1997), RIPOLLÉS (2000) i RIPOLLÉS (2000b), que formen una mena de cadena que desemboca en el llibre en qüestió de l'any 2006.

¹² Anotem, finalment, que la mateixa RIPOLLÉS (2004) presentà –com en el darrer cas, en una Trobada d'Estudiosos de les Garrigues– un no menys singular estudi sobre les denominacions de fruits, que, com el de zoonímia de RIPOLLÉS (1988b), caldria inserir en aquell corrent –o tercera via dins de l'onomàstica, fora de les branques principals que en són toponímia i antroponímia– que MOREU-REY (1974b) batejà com a *onomàstica vària*.

¹³ Dit això, m'estalvio d'anar indicant en cada cas, a propòsit dels topònims que anirem comentant tot seguit, la font bibliogràfica de referència, amb el benentès que aquesta és sempre, en un nivell immediat, la fitxa corresponent de TURULL (2007) i, darrere seu, en la immensa majoria dels casos, l'article en qüestió de l'*OnCat* de Coromines. Només quan la clau o una informació rellevant sigui en una altra font ho indicaré expressament.

¹⁴ No pas insòlit: recordem topònims d'arreu del país com *Montblanc*, *Torreblanca*, *Casablanca*, *Mas Blanc*, *riu Blanc*, etc. ROCA (1956: 38-42) n'inventarià més de setanta arreu del domini lingüístic.

¹⁵ Pel que fa a l'origen d'aquest nom, *Vilars*, és clar que remet al substantiu comú *vilar* (no pas *vilà*, que seria una altra cosa), emprat freqüentment per designar el lloc on hi havia hagut un antic assentament humà, del qual tot just queden vestigis en el moment d'aparició de tal topònim.

gros, en aquest cas en femení atès que s'aplica al substantiu *torre* que té aquest gènere, però notis que no es tracta ja d'un element natural (un puig) sinó d'un construcció humana (una torre), la qual cosa al capdavant ens duria a classificar-lo dins d'un grup diferent –no pel que fa a l'aspecte lingüístic (tots dos són topònims merament catalans), sinó al semàntic (grups de significat referencial).

I ja que hem parlat abans de Juneda i ho acabem de fer de Torregrossa, aprofitem per esmentar un parell de topònims menors (si més no avui dia) dels seus termes municipals, però ben destacats i significatius tant des del punt de vista geogràfic com de l'onomàstic: *Miravall* i *Margalef*. El primer és un dels pocs casos de topònims compostos amb la participació d'un verb, i en efecte vol dir allò que sembla: 'mira avall' (o 'mira [la] vall'), ja que la seva posició estratègicament enlairada sobre la plana (en paral·lel amb *Miralcamp*, que no és pas gaire lluny, a la part meridional del Pla d'Urgell) converteix el lloc en un mirador privilegiat. Pel que fa a *Margalef* –coincidint naturalment amb la població del Priorat del mateix nom–, se sap que és d'origen àrab, compost per un substantiu *marg* 'prat' i un nom de persona *Halëf* (que és el mateix, per cert, que ha generat el topònim *Calaf*, a l'Alta Segarra). I encara al mateix terme de Torregrossa i tocant a *Margalef*, entre molts altres de també interessants, hi ha un topònim curiós, sobre el qual no hi ha unanimitat ni tan sols a l'hora de fixar-ne la forma: *Pradell* o *Paradell*. Sembla que s'hauria de tractar d'un simple diminutiu de *prat*, i és ben probable que així sigui, però –a l'igual que passa amb el nom del poble de Pradell, a la Ribera del Sió– no podem deixar de pensar si la pronúncia popular *Paradell*, més enllà d'un hàbit fonètic destinat a regularitzar i facilitar la sil·labació (tècnicament se'n diu *anaptixi*), no podria respondre a una evolució diferent, a partir del mot *parada*, el qual té diferents usos relacionats amb l'agricultura, a banda de les accepcions generals, que semblen més difícilment aplicables en l'àmbit de la toponímia; al capdavant, però, sigui una cosa o sigui l'altra, no ens movem pas del camp semàntic de les al·lusions agropecuàries.

Tornem un moment dins dels límits oficials de les Garrigues, i anem a *Castellldans*, nom sobre el qual han circulat diverses teories més o menys estrafolàries, però que, fet i fet, és prou clar que remet al plural del zoònim *ase*, en la seva versió típicament occidental, *àsens*, reduïda fonèticament a *ans* en època recent i, no cal dir-ho, en composició amb *castell* (paral·lel, doncs, d'altres topònims catalans com *Viladecavalls* o *Vilademuls*). Dins del mateix municipi de Castellldans trobem l'antic terme –avui nom de mas i de partida– de *Mandanya* (o *Mendanya*, d'acord amb el seu ètim), el nom del qual probablement prové de l'àrab *Ibn'Daniya*, esdevingut *Avendanya* per pròpia evolució, i que està format seguint un patró típicament àrab: un primer element genèric *ibn* 'fill de', completat obligadament per una referència personal específica; el que més hi sobta, però, és la /m/ inicial no etimològica, que tanmateix es pot explicar per atracció de /b/ cap a la consonant nasal següent /n/, cosa que, per cert, s'esdevé en altres noms d'arrel àrabe i estructura similar, com ara, dins de la mateixa comarca, el conegut *Vinferrí* del terme municipal de Juneda, per al qual existeix una pronúncia popular *Minferrí*, tan viva que en més d'una ocasió ha estat emprada com a forma estàndard o susceptible d'estandardització.

Més enllà de Castellldans, cap al nord, comença un altre cop la plana (recordem *Miravall*), que podem travessar en direcció a Lleida tot passant per *Puigverd* i *Artesa*, dos topònims segriencs molt possiblement transportats o duplicats en aquesta zona a partir dels corresponents homònims de les valls del Sió i del Segre, respectivament. Per aquestes darreres poblacions corre la riera de la *Femosa*, nom de ressonàncies expressives (una riera bruta, de *fem*, ja sigui real o aparent a causa de fangs o similars), però podem trencar cap al sud-oest, per la vall de *Matxerri* o de *Melons*: el darrer nom sembla clar, i el primer no gens, però en realitat cap dels dos no és fàcil d'aclarir, ja que si *Matxerri* podria ser tant un nom àrab com una forma mossaràbica procedent del llatí MACERIES 'murs rocosos', resulta que *Melons* (com ja es podia sospitar a partir del sentit comú, vista la geografia de l'indret) no té res a veure amb els melons (fruits) sinó que

probablement remet al mot dialectal *meló* en el sentit de 'teixó', és a dir, un animal salvatge de vida ben propícia en aquests paratges (i, d'altra banda, prou habitual en la toponímia d'arreu).

Després d'aquesta contrada sí que ens endinsem dins d'una de les dues principals àrees que, malgrat pertànyer oficialment al Segrià, tenen i mantenen una tradició garriguenca prou clara. Es tracta d'*Alfés*, *Aspa*, *Alcanó* i *Sunyer*, noms on hi ha una mica de tot, i gairebé es podria dir que en conjunt constitueixen una mostra representativa d'alguns dels principals tipus toponímics no llatins (i precatalans) de la comarca. El més antic sembla *Aspa*, que segons Coromines és d'origen preromà (hauria de ser ibèric, doncs), i amb una formació lèxica tal volta equivalent a la del basc *atz-pe* 'sota la roca', mentre que *Sunyer*, com ja va apuntar AEBISCHER (1926: 32), és sens dubte d'origen germànic, i correspon a un nom de persona ja sigui del temps dels visigots o bé de l'època d'influència franca (els inicis de la conquesta cristiana), de manera que no és gens casual la seva coincidència amb un antic nom de persona comtal, ni tampoc el fet que avui dia existeixi encara com a cognom pròpiament català. Quant als altres dos, *Alfés* i *Alcanó*, és cert que la síl·laba inicial, com en tantes ocasions, en delata l'origen àrab; en efecte, aquest darrer provindria del substantiu àrab *al-kanûn* 'forn, fogó' (o més difícilment d'*al-qanûn* 'lleï, costum') i, per la seva banda, *Alfés* és un topònim relacionat amb la terra, atès que el seu origen deu ser en el mot també àrab *al-fiss*, que si bé significa d'entrada 'nucli' sembla que es podria haver aplicat amb el significat de 'cruïlla' o fins i tot 'el millor', fent referència a la fertilitat i l'extensió del seu terreny.

Tot seguit, per *Sarroca* (evident aglutinació de l'arcaic *sa roca* 'la roca', en referència a un castell roquer) i *Torrebesses* (lloc al nom del qual ens referirem més endavant), anem a parar a zones més altes del Segrià administratiu, i d'adscripció garriguenca ben diàfana: *Maials*, *Llardecans* i, com dèiem, despenjat en un extrem en contacte amb el Baix Segre i l'Ebre, *Almatret*. Aquí anem a pams, ja que els seus noms no són d'origens gaire evidents,

i si algun ho sembla resulta que apunta vers una pista falsa. Passem de menor a major dificultat: *Almatret*, encara que ara no ens soni a res, és simplement la fixació d'un mot àrab, *al-matrad*, que vol dir 'lloc de cacera', cosa que s'adiu perfectament a la realitat i la tradició de l'indret, que sembla que rebia aquest nom ja abans de ser poblat; *Maials*, en canvi, ja és un cas bastant complicat, atès que l'ètim que n'apunta Coromines (i que té elevades probabilitats de ser l'encertat: derivat del llatí MEDIALES amb el significat 'al mig', referint-se a la posició del poble just a la carena o, el que és el mateix, en plena partió d'aigües entre les valls del Segre i de l'Ebre) necessita tanmateix tot d'explicacions complementàries sobre fonètica històrica (per què es manté /y/ semiconsonant, per què a la primera síl·laba tenim /a/, etc.); ara bé, és en el cas de *Llardecans* que arribem al sùmmum de la complicació etimològica, ja que, havent de descartar l'explicació tradicional de "llar de cans" com a 'casa de gossos' (i no sols pel seu sentit absurd, sinó perquè ho desmenteix la pronúncia popular *Llard[a] cans*, que trobem ja reflectida en les mencions documentals antigues d'aquest topònim), resulta molt atractiva la hipòtesi de Coromines (*OnCat*) de veure-hi una complexa alteració –passant pel mossàrab i l'àrab– d'un mot llatí ILERGETANOS, el significat del qual remetria al fet que aquestes contrades haurien estat el límit de la terra dels ilergets, és a dir, dels ibers de la zona de Lleida.

Tornem a entrar, però, en territori oficial, i fem-ho per un dels indrets clau de la comarca, *el Cogul*, que certament n'és i n'ha estat històricament porta des de ponent, i que és conegut arreu gràcies a les seves extraordinàries pintures rupestres, vestigi d'un poblament molt i molt antic. El seu nom, que estranyament és un dels pocs noms de municipi que no apareixen a l'*OnCat*, sembla tanmateix derivat d'un mot llatí vulgar CUCULU, que seria variant de CUCULLUM 'caputxa', i aquest hauria estat aplicat, és clar, a una forma més o menys punxeguda del cim d'un turó. El Cogul, d'altra banda, és el darrer poble de la demarcació per on passa el seu principal curs d'aigua, el riu de Set, que prové de l'altre extrem, gairebé cinquanta quilòmetres a llevant,

on neix vers els contraforts de la serra de la Llena, entre el Vilosell i la Pobla de Cérvoles. En contra de qualsevol especulació gratuïta en altres sentits (sens dubte afavorida per la seva escassetat d'aigua: brom a fàcil), cal dir clarament que *Set* és un nom d'origen àrab, i concretament antropònimic; és a dir, que correspon a un nom de persona àrab, segurament *Zeid*, que podria estar lligat amb la dinastia musulmana de Lleida i els límits del seu territori vers aquestes contrades. Per cert, resulta que el riu de Set té allí no un, sinó dos petits afluents locals que li aporten, a banda d'una micarrona d'aigua de tant en tant, un mateix nom molt típic a la contrada: *l'Aranyó*. En efecte, hi ha una *vall de l'Aranyó* que aflueix al Set per l'esquerra, des del Cogul, i una altra de nom idèntic que ho fa per la dreta, vers l'Albagés –procedent del terme de Castellans, no gaire més amunt–, les quals a més a més se sumen, des del punt de vista toponímic, a una tercera *vall dels Aranyons* del sud de la comarca (nom també, allí, de partida i d'uns extensos plans) i, naturalment, a un encara més conegut lloc de *l'Aranyó* del terme de Juneda, que s'estén també al d'un torrent homònim, en aquest cas afluent no del Set sinó de la Femosa. Tot plegat és clar que, com el nom del poble segarrenc de *l'Aranyó*, situat al municipi dels Plans de Sió (i indret natal de l'escriptor Manuel de Pedrola), no és res més que la fixació toponímica del fitònim (nom de fruit i de l'arbust que el fa) *aranyó*, sens dubte ben present de forma natural en aquestes terres de secà.

A llevant del Cogul, ja vers el cor de la comarca, hi ha el poble de *l'Albagés*, el nom del qual probablement és el reflex de l'antropònim germànic ALBIGIS (que devia ser pronunciat en efecte amb l'accent a la darrera síl·laba, ja que era compost de dos elements, ALBI i GIS), però no gosaria descartar del tot que pogués ser simplement una variant medieval d'*albigès*, mot que no és sinó el gentilici corresponent a la ciutat occitana d'Albi (que sortirà novament a col·lació quan parlem d'un altre poble garriguenc, l'Albi, com sembla obvi...).

I al sud del Cogul i de l'Albagés, completant aquest sector ponentí de la comarca (un dels que, recordem-ho, no té cap desajustament

entre oficialitat i tradició), hi ha els pobles de Granyena, el Soleràs i els Torms. Comencem doncs per *Granyena*, que etimològicament és un derivat per sufixació a partir del nom de persona llatí GRANIVS (per exemple *VILLA GRANIVANA, d'on prové la variant *Granyana*, alterada en *Granyena* per dissimilació o potser per influència fonètica de l'àrab), però que en realitat, en el cas que ens ocupa, és a dir en el de Granyena de les Garrigues, possiblement és un trasllat o duplicació en aquesta comarca d'un més antic homònim, Granyena de Segarra, d'on és plausible que procedissin els conqueridors o els primers repobladors.

Pel que fa als topònims *els Torms* i *el Soleràs*, no presenten gaires dificultats: són el que semblen. El darrer, *Soleràs*, és una sufixació augmentativa de *soler* (essent aquest mot un derivat del llatí SOLARIUS, de manera que està relacionat no amb el *sol* < SOLIS 'astre', sinó amb el *sòl* < SOLUM 'terra, terreny') i, per la seva banda, *Torms* com a nom de lloc és, en efecte, la simple fixació en plural de l'antic substantiu *torm*, que al·ludeix a un determinat tipus de rocam –gran rocam– que precisament abunda en aquesta comarca i les veïnes (vegeu els eloqüents paràgrafs que hi dedica AMIGÓ, 2005: 223). Tampoc no cal anar més enllà de la llengua catalana, encara que sigui en les seves variants pretèrites o les corresponents formes dialectals, per explicar uns altres dos topònims de la contrada com són la *planeta de les Xutes* (al mateix terme municipal dels Torms) i la *Sisquella*. En aquest darrer, nom avui d'una vall i antigament d'una població desapareguda del terme de Juncosa, i que es repeteix en altres indrets del país –per exemple és el nom d'un poble del municipi de Ribera d'Ondara, al sud de la Segarra–, hi veiem el nom de planta *sisca*, encara que el fet que aquesta sigui pròpia de llocs humits sorprèn fins al punt de fer-ne dubtar. Quant a les *xutes* de l'altre topònim menor que he esmentat, resulta ser allò que el primer cop d'ull feia pensar: una plasmació en la toponímia de la forma *xuta*, variant de *xut* i *xot*, amb què en aquestes contrades es designa un ocell nocturn, similar a l'òliba o el mussol.

Seguint el recorregut virtual cap al sud arribem finalment a l'antic cap comarcal, que com ja ha estat dit era la vila de *la Granadella*; el seu nom, tal com qualsevol podria dir a primer cop d'ull, és un diminutiu de *granada*, però compte: no hem de veure en aquesta paraula una insòlita referència andalusa, sinó simplement el participi del verb *granar*; el seu significat, doncs, seria el de 'lloc on creix o abunda el gra' o bé, metafòricament, el de 'lloc gran, crescut' (al capdavall, doncs, un nom derivat d'un judici de valor, a mig camí entre la qualificació objectiva d'un indret pròsper i una valoració afectiva de caràcter inevitablement subjectiu, tal com s'esdevé en topònims com el ja comentat d'*Alfés* –en aquest cas en àrab– o, en català mateix, pràcticament tots els compostos amb *Ben-* o amb *Bell-*). Entre els molts exemples de toponímia menor del seu terme, em permeto de comentar-ne encara un parell: el *mas de Trudes*, en el nom del qual sembla obligat de veure-hi una reducció (antigament típica) de l'antropònim femení *Gertrudis* (el mateix, doncs, que es troba a Vilanova i la *Geltrú*), i la *vall de les Àlies*, força intrigant, que sembla que remeti a una antiga forma dialectal *àlia* corresponent al nom d'animal *àguila* a través de la seva variant *àliga*.

També al sector sud-occidental de la comarca trobem els llocs de Bellaguarda i Bovera, aquest ja mig decantat (tal com passa amb la meitat meridional del terme de Maials, que abans comentàvem) vers els vessants que s'orienten cap a la ribera d'Ebre. Però pertoca explicar els seus noms, i comencem per *Bovera*, que sembla d'explicació senzilla però que, en realitat, presenta (com tots els seus homònims i parònims, començant pel santuari de la Bovera de damunt Guimerà) un dilema quasi impossible de resoldre, entre dues opcions: que derivi –com sembla a primer cop d'ull– de *bou*, de manera que *bovera* seria el lloc on pasturaven o on es reunien o tancaven els ramats de bovins, o bé que ho faci de *bova*, variant dialectal de *boga*, el nom de planta amb què es feien cadires, entre altres objectes. El fet, però, que la bova creixi especialment en llocs humits, permet decantar-se en aquest cas a favor de la hipòtesi relacionada amb els animals.

Quant a *Bellaguarda*, és, tal com sembla, un compost entre l'adjectiu *bella* (tan freqüent en toponímia: pensem, no gaire lluny d'aquí, en *Bellpuig*, *Bellmunt*, *Bell-lloc*, *Bellcaire*, *Bellví*, *Bellver*, etc.) i el substantiu *guarda*, no tan evident potser, però que al capdavall és només una variant de *guàrdia*, en el sentit de 'lloc de vigilància'. Val a dir que, com tothom a la comarca sap, aquest és un nom relativament modern (però potser no tant com sembla o com molts creuen, ja que ve a recuperar un antic *Pobla de Bellaguarda* o de *Bellaguàrdia*), que hom escollí com a substitut del que s'emprava abans: *la Pobla de la Granadella*. Aquest és clar que és una simple suma d'aquell antic *Pobla* (al qual em referiré més endavant, quant tractem l'altre topònim garriguenc on encara és en ús: la Pobla de Cérvoles) i d'una referència a la vila veïna que, com ja hem apuntat, tradicionalment hom considerava el cap comarcal, la Granadella.

Després d'aquesta incursió a l'extrem sud de les Garrigues, tornem cap al seu sector central, solcat com hem dit pel riu de Set. Es podria dir que el cor de la comarca, a la vall d'aquest riu, és el trifini format per les poblacions de l'Albagés (ja comentada), Cervià i Juncosa. El nom d'aquesta darrera, que convé remarcar que és *Juncosa*, sense article, però tampoc *Joncosa* (com llegim tanmateix en algun document antic), respon certament a la forma típicament occidental de la planta, *junc*, amb la no menys típica derivació mitjançant el sufix *-osa* (pensem en *la Ginebrosa*, *la Figuerosa*, *la Cardosa*, *la Molsosa*, etc.), la qual hauria estat aplicada originàriament, potser, a una vall o coma (així, una "coma de juncs" seria una *coma Juncosa*); s'hi fa palès, per tant, el contrast amb els derivats, en altres regions, de l'equivalent oriental *jonc* (el més conegut dels quals és, sens dubte, l'empordanès *la Jonquera*, que, dit sigui a propòsit, té un paral·lel encara més evident i directe amb un altre topònim garriguenc: el de la popular ermita de *la Junquera*, a la Pobla de Cérvoles). També al terme de Juncosa hom troba uns altres dos noms que bé mereixen un comentari especial a causa de la seva intrigant aparença i la seva possible explicació; es tracta d'una banda de l'amagat *els Estinglars* (o *Estinclars*), nom de partida que ja tractà Coromines

al DECat i després força altres estudiosos (vegeu BASTARDAS, 1994: 161; VENY, 1996: 101), i que té un estret paral·lelisme amb el no menys intrigant *els Estinglells* (o *Estinclells*) de Verdú: un i altre remetent, via sufixació, a un nom de planta *llentiscle*, derivat del llatí LENTISCLUS, mitjançant una complexa alteració fonètica i morfològica en la qual és bàsica la reinterpretació de la consonant inicial com un fals article (**l'Entiscle*, doncs) que posteriorment dona peu entre altres fenòmens a una conversió en plural. L'altre topònim sorprenent del terme de Juncosa és *les Dernogues*, corresponent a una vall segons Coromines (DECat; vegeu BASTARDAS, 1994: 223, que ho recull),¹⁶ i que semblantment deu ser un nom de referent vegetal (en concret d'un arbre, l'aladern), també amb una espectacular reducció i la crucial reinterpretació d'una sil·laba com a fals article; la seqüència, doncs, seria més o menys aquesta: *aladern* > (*a*) *ladern* > **ladernosa* > **la Dernosa* > **la Dernoga* > pl. *les Dernogues*.

Pel que fa a *Cervià*, no hi ha dubte que aquest topònim, com ja va explicar en el seu moment AEBISCHER (1926: 78), prové del nom de persona llatí CERVIVS mitjançant la típica derivació sufixal en -ANUM, de forma paral·lela a la tants topònims catalans d'origen antroponímic acabats en -à (com *Cornellà* de CORNELIVS, *Torà* de TAURUS, *Lluçà* de LUCIVS, etc.), havent-se aplicat a algun substantiu masculí o neutre que després acabaria caient de la denominació habitual del lloc; així doncs, un *pagus* -llogaret- de *Cervivus* fóra un PAGUS CERVIVANUS, que, reduït a CERVIVANUS, dona *Cervià* a través de l'evolució fonètica bàsica. D'altra banda, és dins del terme municipal de *Cervià* que es troba l'antic lloc (ara despoblat i fins reduït a topònim menor) de *les Besses*, encara ben popular (és centre, per exemple, d'un aplec anual de força ressò), el nom del qual s'assembla no pas per casualitat al ja esmentat *Torre-besses*, atès que aquest lexema bàsic i comú a tots dos, *besses*, sembla que té relació amb un antic mot preromà –segurament cèltic– **BIKI-*

AS, d'una variant del qual, **BIKIONES*, deu provenir també el mot comú *bessons*; el seu significat, comptat i debatut, seria el de 'dues torres iguals d'una fortificació' o algun de similar, entre els quals sembla plausible de pensar en l'al·lusió a un parell dels turons que en aquell indret flanquegen el recorregut del riu de Set i, per tant, dels vells camins que el ressegueixen en tant que via natural.

Tot seguint cap a llevant, ja sense deixar la vall del riu de Set, arribem a l'estratègic lloc de *l'Albi*, de nom ben simple però alhora molt complicat –o incert– quant al seu origen etimològic. Entre altres possibles hipòtesis, especialment nombroses en aquest cas, al capdavant la més plausible és que, com apuntava Coromines a *OnCat* a propòsit d'altres noms similars, derivi del llatí ALVEUS 'conca', és a dir, que faci referència a la forma natural del terreny on es troba el poble. Ara bé, un cop dit això, hem d'afegir que, malgrat tot, no gosaríem descartar que simplement es tractés d'un duplicat de la ciutat llenguadociana d'Albi, com en tantes altres ocasions es devien haver produït trasllats de noms occitans cap als comtats catalans en l'època de la seva expansió medieval; ni tampoc que la relació amb l'Albi de l'altra banda del Pirineu no fos d'original i còpia, sinó de coincidència d'origens, a partir tots dos d'un nom de persona llatí o bé germànic, com el mateix ALBI que, com hem vist, pot ser que participi, junt amb un altre element antroponímic GIS, en l'origen del nom de l'Albagès... Com deia, un cas complicat, amb moltes possibilitats difícils de descartar, i no cap de completament segura on agafar-nos.

Per cert, dins del mateix terme de l'Albi, entre molts altres, trobem dos topònims menors als quals s'escau de fer referència singular, en la mesura que han estat tractats per Ramon Amigó en sengles articles monogràfics (abans esmentats): AMIGÓ (2001) està dedicat a explicar que l'actual partida dels *Reguers* no té cap relació amb el reg (ni amb un rec), sinó que prové

d'una alteració ja antiga de *Raiguers*, terme que designava el vessant o la falda d'una muntanya; mentre que a AMIGÓ (2002) l'autor s'endinsa en el cas del topònim *els Cabraïns*, que, sense res a veure amb les cabres, resulta directament lligat a un antic cognom ja present a l'Albi vers el segle XIII, el qual al seu torn segurament derivava de la població de *Carbasí* o *Carbesí* (antigament *Crebesí*, del llatí *CREPIDINU 'paratge escarpat'). Si això és així, caldria atribuir a un origen idèntic (o similar, passant pel cognom o no) el vell topònim *Cabraí*, que Coromines –bo i recollint-ho de SEGURA (1887)– situava a Juneda, però que en realitat podria fins i tot correspondre a un mateix cas.

Més enllà –més a llevant– de l'Albi, com he explicat a l'inici, entrem ja en aquell discutit territori que fa unes dècades hom solia considerar encara com a extrem sud-occidental d'una molt extensa Segarra: vet aquí *Vinaixa*, un topònim que cap estudiós no dubta a atribuir a l'estrat aràbic, i en concret a una típica formació complementària entre el genèric patronímic *ibn* 'fill de' (sovint fixat en toponímia catalana com a *Vin-*, i més encara, vers el sud, com a *Beni-*) i, naturalment, un nom propi de persona, en aquest cas sens dubte *Aixa*, ben freqüent encara avui al món àrab. Es tracta, doncs, d'un nom d'estructura i referent paral·lels al d'altres topònims de la Catalunya Nova, entre els quals el de la veïna població de *Vimbodí*, ja a l'entrada de la Conca de Barberà.

També al caire de la Conca de Barberà –just a mig camí entre *Vinaixa* i *Vimbodí*– hi ha el poble de *Tarrés*, nom que, en canvi, no té res a veure amb l'àrab, sinó que en català mateix s'explica sense gaire dificultat; de fet s'hauria d'escriure *Terrers* (si bé naturalment seguint-se pronunciant tal com es pronuncia de forma autòctona), ja que així ho indica quasi tota la documentació antiga (sobretot del segle XII) i, en definitiva, no hi ha cap dubte que prové de *terra*. Més en concret, es tracta d'un derivat seu per sufixació (doncs *terrers*, en efecte) que designaria unes 'acumulacions de terra', o tal volta uns pendents o 'terrasses ermes' de caire natural, si no uns 'terrenys' en termes generals. Afegim-hi, ja que som a *Tarrés*, que

en aquest municipi trobem un dels topònims garriguencs del tipus *los Sivials* (un altre, més simple encara –no sufixat–, seria *les Sivines*, tot just a *Vinaixa*), on ha quedat fixada la variant dialectal *sivina* del nom d'arbre més comunament conegut com a *savina* (el qual, tanmateix, trobem per exemple en el nom del *collet de la Savina*, prop de Castellans).

Prop de *Tarrés* i de *Vinaixa*, vers el sud, ja pràcticament en els contraforts de la serra de la Llena i les muntanyes de Prades, trobem el *Vilosell*. El seu nom, molt interessant, és un altre cas perillós de falsa aparença: resulta que ni és un compost de *vila* ni té res a veure amb els *ocells*... Això darrer ja es podia deduir del fet que *Vilosell* es pronuncii amb [z] (per això s'escriu amb una sola *essa*, és clar), però que no vingui de *vila* no és pas tan deduïble (o no gens, a partir de la forma actual), i tan sols s'infereix de les formes documentades en època medieval i moderna, on sempre el començament és *Vel-* i no pas *Vil-*: la derivació ha de ser, doncs, a partir del llatí VILLOSUS 'pelut, ericat' (on la -I- és breu, compte, de manera que efectivament dona /e/ en català) i el significat aplicat a un lloc, tal com apuntà Coromines i recull també CORNADÓ (2008: 62), seria el de 'ple de bosquina, embardissat' (és a dir, més o menys el contrari que el segon component de l'Esplugu *Calba*...). A l'extrem sud del terme del *Vilosell*, a ben bé 700 m d'altura, en plena serra de la Llena, hi ha el famós santuari de Sant Miquel de la Tosca; el seu nom específic, *Tosca*, que es repeteix en altres indrets del país (per exemple, al Segrià, entre Alcarràs i Torres de Segre, com a nom d'un tossal) remet en efecte a un tipus de roca, *la pedra tosca*, característica per la seva aparença esponjosa.

El santuari de la Tosca, com de fet tot el sector de ponent del terme del *Vilosell*, fa límit amb un altre dels punts culminants dels serrats meridionals de la comarca: *la Pobla de Cérvoles*. Del seu nom val a dir que el terme *pobla* fa referència, com a tot arreu del país (on es troba amb relativa freqüència), al lloc que ha estat objecte d'un repoblament planificat, és a dir, on hom ha fet establir un poble mitjançant incentius als seus primers habitants, mentre que

¹⁶ Lamento ara no haver inclòs aquest nom de lloc dins dels centenars que vaig tractar a TURULL (2007), i no solament per l'esmentat interès intrínsec del cas, sinó també perquè m'hauria permès d'incrementar qualitativament –amb una pertinent incursió vers aquesta zona de les Garrigues– la breu nòmina de topònims ponentins que presenten la singular evolució -osa > -oa > -oga en aquesta mena de sufixos (vegeu TURULL, 2002).

Cérvoles, molt menys clar i, doncs, més problemàtic per als toponomistes, no sembla que tingui cap relació d'origen amb els cérvols (antigament *cervos*, sense *ll*, dada significativa), sinó que podria derivar del llatí *SILVA* 'bosc' a través del seu diminutiu plural *SILVULAS*, o bé fer-ho del nom de planta *SORBUS* 'serva' o del del seu arbre, la servera (en llatí *SORBUM*), tal com semblen indicar determinades mencions documentals del segle XII, on es llegeix *Sorbolis* o variants similars, o fins i tot *Serveles*, però gairebé sempre amb *S*.

I bé, després dels darrers topònims ja és inexcusable no deturar-se un moment en el nom de la important serra que ha anat essent esmentada ben sovint, *la Llana*, que com hem dit tanca la comarca pel sud, confrontant amb el Priorat (i en part amb l'extrem sud-occidental de la Conca de Barberà, per les muntanyes de Prades), i que arriba a un poc més dels mil metres d'altura. El seu nom, tanmateix, no sembla que hagi de presentar gaires dificultats: una *llana* és paraula antiga, equivalent a 'llosa', és a dir, 'roca plana i llisa', la qual cosa s'adiu perfectament, tot emprant paraules de Joan Coromines, a la "interminable penyeta en sobreplom" (DECat, V, 146a32) que caracteritza el relleu superior de la serra. Per cert, al sud del darrer terme municipal el nom del qual hem comentat, la Pobla de *Cérvoles*, és a dir, en plena serra de la *Llana*, gairebé vers la seva carena, hi ha un parell de topònims, *l'Escala* i *l'Escaleta*, que no sols estan òbviament relacionats entre si (el segon com a diminutiu del primer) sinó que denoten tot just el caràcter muntanyenc d'aquell sector. Pel seu compte, *l'Escala* designa, més que no un element arquitectònic concret, un indret de tan fort pendent que hom ha de remuntar-lo d'aquesta manera, mentre que *l'Escaleta* és simplement el nom d'un petit barranc –de gairebé dos quilòmetres– que afluïx al més important barranc de Sant Joan, també anomenat de *Sant Joan de l'Escala* atenent al fet que precisament baixa del paratge d'aquest nom, adés esmentat.

Després de la *Llana*, límit natural de les Garrigues pel sud, tornem al sector que ens resta pendent dins del nostre períple comarcal, vers l'angle nord-est, on es concentren uns

altres termes (a sumar als ja tractats) d'aquella àrea que antigament –i molt veladament encara avui– hom considerava d'adscripció segarrenca. Un lloc clau en aquesta zona és *Fulleda*, que té un d'aquells noms que poden resultar enganyosos, ja que encara que sembla evident que deriva de *fulla* (amb un sufix *-eda* col·lectiu i locatiu, com *arbreda* d'*arbre*, *pinada* de *pi*, *roureda* de *roure*, etc.), també podria ser que, en realitat, calgués remuntar fins al corresponent ètim llatí, *FOLIA* (plural de *FOLIUM*), d'on el mot sufixat col·lectiu seria *FOLIETUM* o *FOLIETA*; al capdavant, això sí, amb un significat relacionat clarament amb l'abundor de fullatge, o fins i tot amb el seu caràcter perenne.

Seguint nord enllà després de *Fulleda*, fem cap a *l'Espluga Calba*, topònim que és un mer compost descriptiu entre dos mots perfectament escaients l'un a l'altre, però que avui dia fan estrany per raons diferents: *espluga*, antic mot català d'origen grecollatí, molt emprat en la nostra toponímia (pensem en *l'Espluga de Francolí*, *Esplugues de Llobregat*, etc.), tenia clarament el significat de 'cova, balma', mentre que l'adjectiu *calba* –que en efecte és el que sembla: el femení de *calb*, ni més ni menys– s'ha d'entendre, és clar, no en l'actual ús restringit al pelatge de la testa dels humans, sinó en un d'antic més ampli, aplicat a espais naturals amb escassa o nul·la vegetació, com sens dubte devia ser el cas.

I més enllà de *l'Espluga Calba*, ja no cap al nord (car entrariem dins de la demarcació oficial de l'Urgell) ni tampoc vers llevant (que llavors trauríem el cap a un terme excèntric de la Conca de Barberà, *Senan*, el nom del qual per cert prové d'un antropònim germànic: *SISENAND*), sinó vers ponent, trobem *els Omellons*, que resulta ser un cas singular de diminutiu toponímic de caràcter secundari. M'explico: d'una banda, és clar (claríssim, de manera que s'han de descartar interpretacions xocants que algun cop han circulat) que *els Omellons* és simplement la forma de diminutiu d'un altre nom de lloc també conegut a la zona, *els Omells*; però d'altra banda, compte, s'ha d'afegir que no es tracta pas d'un mer reduplicat en diminutiu (com *Gironella* de *Girona*, *Avi-*

nyonet d'*Avinyó*, *Montblanquet* de *Montblanc*, etc.), sinó que en aquest cas la història és prou més complexa. D'entrada, consta en força documents medievals l'existència de dos llocs diferents anomenats tots dos *els Omells*, de manera que se solien diferenciar mitjançant un complement especificatiu, en general al·ludint a la propietat feudal del lloc: mentre un era *els Omells de Vallbona* (propietat del monestir de Vallbona de les Monges), l'altre era *els Omells de Tàrrega* o, al segle XVI, *els Omells de Poblet* (propietat, doncs, d'aquest altre monestir cistercenc), però més endavant, quan en el complement del primer ja havia quedat fixat el nom d'una abadessa concreta de les de Vallbona (i és clar que això és l'actual *els Omells de na Gaia*, oficialment a la comarca de l'Urgell, però ben a prop del límit amb les Garrigues, dins d'aquella antiga zona de tradició segarrenca), en l'altre, l'antic *els Omells de Tàrrega* o *de Poblet*, la diferenciació s'esdevingué per la via del sufix diminutiu, de manera que ja no calia –ni ha calgut des d'aleshores– un complement d'aquell altre tipus. I tanmateix, roman un dubte: sigui amb diminutiu o sense, aquell originari *Omells*, d'on prové? Doncs cal descartar idees infundades a partir d'*homes* o altres paraules vagament similars, ja que en realitat no es tracta sinó (precisament) d'un altre diminutiu: *omell* com a derivat del nom d'arbre *om* (vegeu també *BASTARDAS*, 1994: 166), de manera que, sí, l'actual nom dels *Omellons* és fruit, al llarg dels segles, d'un doble diminutiu (un cas semblant al de la subcomarca de l'*Urgellet*, ja que *Urgell*, al seu torn, ja era històricament un diminutiu del nom del poble cerdà d'*Urtx*). En fi, ja que som aquí i que hem esmentat entre altres el topònim *Montblanquet*, aprofito per anotar que aquest –evident diminutiu de *Montblanc*– correspon a una petita població del sector de tradició segarrenca precisament de la demarcació de l'Urgell, dins del terme municipal de Vallbona de les Monges.

I acabem el repàs tornant al principi, o més ben dit, al costat del lloc on l'hem començat, al nord de la comarca, prop de la zona de transició tant amb la plana d'Urgell com amb l'antiga Segarra Baixa; allí trobem el poble de *la Floresta*, que constitueix un cas realment excepcional, ja que d'una banda se sap que és un nom

relativament recent (d'època moderna) i d'altra banda, relacionat amb això mateix, sembla que no és d'arrel pròpiament catalana, sinó que la composició en què es basa es considera fruit d'un encreuament, en castellà (llavors ja única llengua oficial), entre les paraules *flor* i *foresta* (o *forest*), essent aquesta darrera d'origen gal·loromànic. Ara bé, si sabem que *Floresta* és el nom modern d'aquesta població, però en canvi el lloc en si no és pas especialment nou (és a dir, que ja existia segles abans que el nom, i que fou objecte d'un canvi), com es deia abans? Doncs és clar que hi ha resposta a aquesta pregunta: el nom anterior de la Floresta, l'originari, era *Castellots*, que òbviament s'escau d'interpretar com allò que sembla, és a dir, com un derivat augmentatiu de *castells*, paral·lel de tantes i arreu tan típiques derivacions diminutives del tipus *castellet* o *castelló*, i tot plegat ben freqüent en un país de vella frontera i múltiples senyoriés com fou aquest.

Recapitulació i cloenda

En definitiva, com deia al principi, la de les Garrigues resulta ser una comarca força equilibrada pel que fa a la tipologia dels seus noms de lloc, ja que hi ha una mica de tot, tant des del punt de vista dels estrats historiolingüístics com del de les tipologies semàntiques, que són les dues classificacions principals en què podem ordenar un determinat corpus toponímic. És a dir, que analitzant i recomptant els topònims de la comarca des d'aquestes dues òptiques trobem un mostrari prou representatiu d'allò que en conjunt ens pot oferir la toponímia catalana.

Quant al que hem anomenat els estrats historiolingüístics, en efecte, hi ha –sense ni tan sols sortir de la toponímia major ni del marc comarcal oficial– si més no algun representant de cadascuna de les etapes culturals que han deixat la seva petja en la toponímia del país: un nom segurament preromà (*Arbeca*), fins a cinc de llatins (*el Cogul*, *Granyena*, *Cervià*, *Cérvoles* i *el Vilosell*), un de germànic (*l'Albagés*), tres d'àrabs (*Borges*, *Juneda* i *Vinaixa*) i, naturalment, una gran majoria de directament cata-

lans (tretze: *Garrigues, Puiggròs, Castellans, el Soleràs, Bovera, la Granadella, Bellaguarda, Juncosa, els Torms, Tarrés, Fullella, l'Espluga Calba i els Omellons*), als quals encara se n'ha de sumar un d'insòlit, castellà (*la Floresta*), i un de possiblement transportat des d'Occitània (*l'Albi*), si és que, com hem explicat en el seu moment, aquest no és també llatí (en el qual cas, però, una mitjana de probabilitats seguiria deixant-ne un de possiblement traslladat: l'esmentat *Granyena*).

Aquestes dades presenten un lògic paral·lisme amb les que vaig obtenir (vegeu TURULL, 2007: taula 10) a partir d'un corpus força més ampli, que incloïa toponímia menor i cursos d'aigua fins a un total de 289 noms de lloc de les Garrigues (demarcació oficial estricta), entre els quals hi havia quatre noms preromans (dos d'indoeuropeus i dos de no indoeuropeus), tretze de llatins, dos de germànics, quinze d'àrabs, tres de potser mossàrabs, i doncs la resta (tret d'un parell de castellans) merament catalans, fins a 250 (per bé que sense detallar en aquest sumand l'ètim últim del corresponent mot català, en tant que nom comú o antropònim previ a la seva utilització toponímica, com crec que metodològicament correspon de fer). Val a dir que, en el conjunt de les comarques de Ponent (demarcacions oficials de les Garrigues, el Segrià, la Noguera, el Pla d'Urgell, l'Urgell i la Segarra), que és el que contemplava en conjunt aquell estudi, les xifres corresponents a un total de 2.294 noms de lloc eren les següents: 52 topònims preromans (2,3%), 169 de llatins (7,4%), 34 de germànics (1,5%), 93 d'àrabs (4,1%), 18 de mossàrabs (0,8%), 10 d'occitans (0,4%), 2 de castellans –els dos garriguencs i no cap més– (0,1%), i la resta, per tant, catalans de diferents subtipus, fins a 1.916 topònims (prop del 84%).

Això pel que fa als estrats lingüístics històrics, però semblantment podem fer un recompte referit als tipus semàntics, és a dir, als grups de significats a què remetien els nostres noms. Comencem igualment pels vint-i-cinc topònims majors de les Garrigues estrictes (que són els noms dels vint-i-quatre municipis, més el corònim *Garrigues* mateix): entre ells –i natu-

ralment barrejant ara els corresponents orígens lingüístics– hi ha almenys set noms referits a l'orografia o el terreny (*Arbeca, Tarrés, Puiggròs, el Cogul, el Soleràs, els Torms i l'Espluga Calba*), set més de vinculats amb la vegetació natural (*Garrigues, el Vilosell, Juncosa, Cérvoles, Fullella, la Floresta i els Omellons*), dos amb l'agricultura (*la Granadella i Juneda*), dos més amb els animals (*Castellans i Bovera*), quatre són derivats d'antropònims (*l'Albagés, Granyena, Cervià i Vinaixa*), dos es relacionen amb l'arquitectura (*les Borges Blanques i Bellaguarda*, per bé que s'escauria de sumar-hi el primer component de l'esmentat *Castellans*) i, com hem dit abans, un de sol seria fruit d'un trasllat històric (*l'Albi* o, si no, *Granyena* mateix: potser dos, doncs).

Les xifres corresponents al corpus ampliat amb toponímia menor (no pas tota la toponímia menor existent, cal aclarir-ho, sinó tan sols una mostra representativa), que es troben resumides a TURULL (2007: taula 15), ens diuen que, dels 289 topònims garriguencs contemplats, 48 es refereixen a l'orografia i 12 més a la qualitat del terreny, 26 són hidrotopònims, 59 fitotopònims (el grup majoritari, amb gairebé el 20% del total), 28 zootopònims, 13 antropotopònims, 14 hagiopotopònims, 29 al·ludeixen a l'activitat humana (agrícola o comercial), 12 a situacions geogràfiques, 11 a situacions històriques o jurídiques, 27 a elements arquitectònics (civils o militars), 5 són topònims transportats i uns altres 5 són diminutius toponímics o contenen una valoració afectiva. En gairebé cap cas aquests resultats no presenten una desviació gaire significativa respecte dels percentatges obtinguts sobre el corpus global, que, com he dit, era de 2.294 noms de les terres de Ponent.

Amb això acabo. En aquest repàs sobre la toponímia de les Garrigues he intentat oferir tan sols una introducció als seus elements principals, seguida d'una ullada que, per tal d'aprofundir en la realitat última d'un panorama onomàstic ric i complex, demanaria sens dubte molt més de deteniment, moltes més dades, molts matisos. Ho he fet, això sí, amb el convenciment que la comprensió de la toponímia d'un lloc (sigui de tot un país, d'un

simple terme municipal o, com en aquest cas, d'una comarca) és una forma excel·lent per avançar en la comprensió d'aquest país, de la seva història i la seva naturalesa, de les seves formes de vida i el seu poblament, i sempre

en relació amb un fet cultural tan bàsic com és la llengua o, en el cas d'un país amb una història tan complexa com la nostra, de les diferents llengües que significativament s'hi han anat succeint.

Bibliografia

- AEBISCHER, Paul (1926): *Études de toponymie catalane*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. [Reproduït en facsímil dins AEBISCHER, Paul (2006): *Estudis de toponímia catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pàg. 13-179.]
- ALBAIGÈS, Josep M. (1991): *Els carrers de Juneda*. Juneda: Associació Cultural Fonoll.
- ALBAIGÈS, Josep M. (1992): *Noms i renoms de l'antroponímia junedenca*. Juneda: Comissió Cassoles de Tros.
- AMIGÓ, Ramon (2001): “De Raiguers a Reguers”. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 85, pàg. 73-74. [Reproduït, amb canvis i sota el títol “De Raiguers a Reguers, a l'Albi”, a AMIGÓ (2005), pàg. 65-67.]
- AMIGÓ, Ramon (2002): “Els Cabraïns”. *Vent de serè*, 23, pàg. 11-12. [Reproduït a *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 89, pàg. 46-47, i més endavant, amb el títol “Els Cabraïns, a l'Albi”, a AMIGÓ (2005), pàg. 75-77.]
- AMIGÓ, Ramon (2005): *Espigoladures onomàstiques*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- AMIGÓ, Ramon & PERE, Ramon (2001): *L'Albi i els seus noms*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- ARBÓS, Santi (2000): “L'article en la toponímia de Fullella (les Garrigues)”. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 82, pàg. 76-92.
- ARBÓS, Santi (2000b): “Qüestions de toponímia fulledenca”, dins *II Trobada d'Estudiosos de la Comarca de les Garrigues (Tarrés, 31 d'octubre de 1999)*. Tarrés / Lleida: Ajuntament de Tarrés / Institut d'Estudis Ilerdencs, pàg. 189-197.
- ARBÓS, Santi (2003): “Toponímia de Fullella (les Garrigues)”, a TURULL, ed., pàg. 185-195.
- ARBÓS, Santi (2003b): “Toponímia del Vilosell segons el cadastre de 1716”. *Talaia del Vilosell*, 4, pàg. 2-8.

ARBÓS, Santi (2004): *Onomàstica de Fullella (Garrigues)*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya / Societat d'Onomàstica.

ARBÓS, Santi (2004b): “La toponímia cadastral garriguenca: algunes mostres”, dins *IV Trobada d'Estudiosos de la Comarca de les Garrigues (El Vilosell, 20 de setembre de 2003)*. Les Borges Blanques: Consell Comarcal de les Garrigues, pàg. 213-228.

ARBÓS, Santi (2004c): “Toponímia no urbana del terme de Cervià” [1a part / 2a part]. *El Cérvol*, 234 / 235, pàg. 32-33 / 32-33.

ARBÓS, Santi (2006): “Els noms dels nuclis de població de les Garrigues com a generadors de cognoms”, dins *Solcs de terra. V Trobada d'Estudiosos de les Garrigues (La Granadella, 29 d'octubre de 2005)*. Juneda: Fonoll, pàg. 124-131.

ARBÓS, Santi (2008): “Cent cognoms garriguencs de principis del segle XXI”, dins *Fites en el temps. VI Trobada d'Estudiosos de les Garrigues (El Cogul, 27 d'octubre de 2007)*. Juneda: Fonoll, pàg. 253-261.

ARBÓS PASCUAL, Antoni (2000): “Sobre l'etimologia de Tarrés”, dins *II Trobada d'Estudiosos de la Comarca de les Garrigues (Tarrés, 31 d'octubre de 1999)*. Tarrés / Lleida: Ajuntament de Tarrés / Institut d'Estudis Ilerdencs, pàg. 183-186.

ARQUÉS, Ramon (1910): “Variants de la llengua catalana parlada a les Borges d'Urgell y pobles veïns de la Plana”. *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, VI (3, 4, 5, 6), s/p. [Reproduït (1983) a *Butlletí de dialectologia nord-occidental*, 1, pàg. 38-72.]

BALANÀ, Pere (1998): “La penúltima paraula sobre l'etimologia de Juneda”. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 75, pàg. 15-21.

BARÓ, Salvador (1999): “Castellans, la vessant nacionalista: topònim i història”, dins *I Trobada d'Estudiosos de la Comarca de les Gar-*

rigues (*Les Borges Blanques, 20 de setembre de 1997*). Les Borges Blanques: Consell Comarcal de les Garrigues, pàg. 85-110.

BASTARDAS, Maria-Reina (1994): *La formació dels col·lectius botànics en la toponímia catalana*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres.

BASTARDAS, Maria-Reina & GARGALLO, José Enrique, eds. (1994): *Actes del Congrés d'Onomàstica (XVII Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica, Barcelona, 27, 28 i 29 de febrer de 1992)*. Barcelona: Universitat de Barcelona. [Editat també com a núms. 53-54-55 del *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*.]

CAMÍ, Susanna (2003): "Toponímia del terme de l'Albí", a TURULL, ed., pàg. 197-213.

CASANOVA, Emili & ROSSELLÓ, Vicenç M., eds. (2002): *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes (València, 18-21 d'abril de 2001)*. València: Denes / Universitat de València.

CORNADÓ, Gabriel (2008): *La geografia i la història del Vilosell a través de la seva onomàstica*. El Vilosell: Centre d'Estudis Locals del Vilosell.

CORNUDELLA, Joan (1995): "Noves aportacions a la toponímia urbana de Juneda (les Garrigues)". *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 62, pàg. 14-27.

CORNUDELLA, Joan (2007): "El topònim Juneda (Baix Urgell): etimologia, documentació i cartografia". *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*, 20, pàg. 299-326.

DCVB = ALCOVER, Antoni M. & MOLL, Francesc de B. (1926-62): *Diccionari català - valencià - balear*. 10 vols. Palma de Mallorca: Moll.

DECat = COROMINES, Joan (1980-2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. 10 vols. Barcelona: Curial / la Caixa.

ETC = COROMINES, Joan (1965-70): *Estudis de toponímia catalana*. 2 vols. Barcelona: Barcino.

LLUESMA, Josep Antoni (1999): "La toponímia de les Borges Blanques en un cadastre de 1749". *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 78, pàg. 20-43.

MORAN, Josep (2006): *L'etimologia i l'onomàstica*. Barcelona: Santillana.

MORAN, Josep et al. (2002): *Topònims catalans: etimologia i pronúncia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

MOREU-REY, Enric (1974): *Toponímia catalana. Assaig de bibliografia*. Barcelona: Universitat de Barcelona.

MOREU-REY, Enric (1974b): *Toponímia urbana i onomàstica vària*. Palma de Mallorca: Moll.

MOREU-REY, Enric (1982): *Els nostres noms de lloc*. Palma de Mallorca: Moll. [N'hi ha una edició augmentada, pòstuma, de 1999.]

OnCat = COROMINES, Joan et al. (1989-97): *Onomasticon Cataloniae*. 8 vols. Barcelona: Curial / la Caixa.

PERE, Ramon (2006): *Els noms del Vilosell i el seu terme municipal*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

RIPOLLÉS, Roser (1988): "Antroponímia del segle XVIII a les Borges Blanques (1752-1762)", dins *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey*, vol. III. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes / Societat d'Onomàstica / Universitat de Barcelona, pàg. 129-150.

RIPOLLÉS, Roser (1988b): "Comparació: zoonímia de les Borges Blanques". *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 33, pàg. 47-50.

RIPOLLÉS, Roser (1992): "La toponímia al llibre de batejos de les Borges Blanques (1752-1762)". *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 48, pàg. 159-163.

RIPOLLÉS, Roser (1993): "Articulata dels terratinents de Castellot de l'any 1662. Estudi de l'onomàstica". *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 52, pàg. 58-59.

RIPOLLÉS, Roser (1995): "Què ens pot aportar l'estudi dels renoms de les Borges Blanques. Una aproximació". *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 60, pàg. 278-282.

RIPOLLÉS, Roser (1996): "Estudi semàntic dels renoms de les Borges Blanques". *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 65, pàg. 253-265.

RIPOLLÉS, Roser (1997): "Els renoms de les Borges Blanques: estudi formal". *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 71, pàg. 927-931.

RIPOLLÉS, Roser (2000): "L'origen d'alguns renoms de les Borges Blanques". *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 81, pàg. 32-40.

RIPOLLÉS, Roser (2000b): "Renoms de les Borges Blanques anteriors al segle XX". *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 82, pàg. 247-259.

RIPOLLÉS, Roser (2001): "Estudi i classificació dels prenom de les Garrigues al segle XVIII. Per començar: les Borges, Castellots i Fullellada". *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 84, pàg. 77-86.

RIPOLLÉS, Roser (2003): "Compilació dels cognoms de les Garrigues al s. XVIII. Com a mostra: les Borges Blanques i Castellots", a TURULL, ed., pàg. 453-465.

RIPOLLÉS, Roser (2004): "Estudi de l'onomàstica de les varietats de fruits", dins *IV Trobada d'Estudiosos de la Comarca de les Garrigues (El Vilosell, 20 de setembre de 2003)*. Les Borges Blanques: Consell Comarcal de les Garrigues, pàg. 229-240.

RIPOLLÉS, Roser (2006): *Els renoms de les Borges Blanques, des del segle XVII fins als nostres dies*. Les Borges Blanques: Ajuntament de les Borges Blanques.

ROCA, Pedro (1956): *Los términos de color en la toponímia catalana*. Sant Cugat del Vallès: Abadia de San Cugat del Vallès.

SANFELIU, Guiu (1977): *Els imprecisos límits de la Segarra*. Verdú: Grup d'Intercanvi de Recerques de les Terres Lleidatanes.

SATORRA, Jordi (1999): "Toponímia menor de la vila d'Arbeca", dins *I Trobada d'Estudiosos de la Comarca de les Garrigues (Les Borges Blanques, 20 de setembre de 1997)*. Les Borges Blanques: Consell Comarcal de les Garrigues, pàg. 77-84.

SATORRA, Jordi (2003): "Toponímia menor de la vila d'Arbeca", a TURULL, ed., pàg. 169-183.

SEGURA, Joan (1887): "Noms de las partidas dels tèrmens de Santa Coloma de Queralt, Castelladasens y Belianes". *Miscelánea Folk-lòrica de la Associació d'Excursions Catalana*, IV, pàg. 147-151.

SERÓ, Gemma (2003): "Inventari toponímic del terme municipal de l'Albagés", a TURULL, ed., pàg. 215-229.

SOLÉ, Josep M. (1991): *Juneda. El seu terme*. Juneda: Comissió Cassoles de Tros.

TERRADO, Javier (1999): *Metodología de la investigación en toponímia*. Saragossa: edició de l'autor.

TORRENT, Jaume (1965): "Pinzellades de toponímia junedenc". *Boletín informativo del Centro Comarcal Leridano*, VIII, s/p.

TORT, Joan (1990): "Notes sobre la toponímia de les Garrigues". *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 51, pàg. 25-32.

TORT, Joan (2003): "Una visió geogràfica de les terres de Ponent a través de la toponímia", a TURULL, ed., pàg. 31-49.

TURULL, Albert (1991): *Els topònims de la Segarra. Nuclis de poblament. Diccionari geogràfic i etimològic*. Cervera: Centre Municipal de Cultura.

TURULL, Albert (1994): "La situació dels estudis onomàstics a les terres de Ponent", a BASTARDAS & GARGALLO, eds., pàg. 113-119.

TURULL, Albert (2001): "Toponímia occitana reduplicada a Catalunya". *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 84, pàg. 97-106.

TURULL, Albert (2002): "Particularitats fonètiques en una sufixació de tipus col·lectiu a la toponímia de la regió de Lleida", a CASANOVA & ROSSELLÓ, eds., pàg. 879-885.

TURULL, Albert, ed. (2003): *Aportacions a l'onomàstica catalana. Actes del XXVI Col·loqui de la Societat d'Onomàstica (Lleida, 26-28 de novembre de 1999)*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs / Universitat de Lleida. [Editat també com a núms. 92-93 del *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*.]

TURULL, Albert (2007): *La toponímia de les comarques de Ponent. Un assaig d'interpretació tipològica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

VENY, Joan (1996): *Onomàstica i dialectologia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.